

dr Agnieszka Pawłowska
Dolnośląska Szkoła Wyższa
Wydział Nauk Społecznych i Dziennikarstwa
Instytut Spraw Międzynarodowych i Bezpieczeństwa
agnieszka.pawlowska@dsw.edu.pl

OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO JAKO ZADANIE SAMORZĄDU GMINNEGO

THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE AS A TASK OF A LOCAL GOVERNMENT

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie najważniejszych zadań samorządu gminnego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz uzyskanie odpowiedzi na pytanie, jak jednostki samorządu lokalnego wywiązują się z powierzonych im zadań. Szeroki zakres obowiązków, rozproszone regulacje prawne, ograniczona współpraca z administracją rządową, brak środków finansowych i wykwalifikowanej kadry skutkują niską jakością lokalnej polityki wobec dziedzictwa kulturowego. Wskazane w *Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami* instrumenty wsparcia w postaci portalu informacyjnego, szkoleń oraz pomocy w opracowaniu dokumentacji nie mogą w dostatecznym stopniu spełnić tej roli. Bez istotnego zwiększenia nakładów i podniesienia świadomości społecznej ochrona dziedzictwa kulturowego nadal nie będzie realizowana w należyty sposób.

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe, ochrona dziedzictwa kulturowego, zabytek, samorząd gminny, programy ochrony zabytków.

Summary: The aim of this article is to present the most important tasks of the local government regarding the protection of cultural heritage, and to address the question of how local government fulfils entrusted tasks. A wide range of duties, distracted legislation, limited cooperation between the local and the central government, as well as the lack of funds and skilled staff result in low quality of local policy regarding cultural heritage. Instruments of support assigned in The national program for the protection and guardianship of monuments in the form of an information portal, trainings and assistance at preparing documentation cannot fulfil this role. The protection of cultural heritage will not be executed in the right way without an essential increase in funds and raising public awareness.

Keywords: cultural heritage, protection of cultural heritage, monument, local government, programs for the protection of monuments

Jak wskazano we wstępie *Konwencji w sprawie ochrony dziedzictwa naturalnego i kulturalnego* (Dz.U. 1976, nr 32, poz. 190), przyjętej przez UNESCO w 1972 r., dziedzictwu kulturalnemu i naturalnemu coraz bardziej zagraża zniszczenie nie tylko wskutek szkód wywołanych przyczynami tradycyjnymi, ale także powstałymi w wyni-

ku przeobrażeń społecznych i gospodarczych. Lista zagrożeń na jakie narażone są dobra kultury jest długa i zawiera zagrożenia wynikające z konfliktów zbrojnych czy sytuacji kryzysowych, ale również pojawiające się na skutek niewłaściwego użytkowania, braku spójnej polityki w zakresie ochrony, niskiej świadomości społecznej, postępującej degradacji środowiska naturalnego czy łamania prawa. W takiej sytuacji ochrona dziedzictwa kulturowego staje się ważnym zadaniem administracji publicznej, tak na szczeblu krajowym, jak i samorządowym.

Miejsce jednostek samorządu terytorialnego w systemie podmiotów realizujących zadania ochrony dziedzictwa kulturowego uwarunkowane jest kilkoma czynnikami. Po pierwsze, na zakres zadań samorządu terytorialnego istotnie wpływa jego pozycja ustrojowa i zasada pomocniczości zapisana w preambule Konstytucji RP (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, z późn. zm.). Gmina jako najniżej usytuowana jednostka samorządu terytorialnego zgodnie z art. 6 ustawy o samorządzie gminnym (Dz.U. 2016, poz. 446, z późn. zm.) odpowiada za wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym nie zastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów. Do takich spraw należeć będzie zatem ochrona dziedzictwa kulturowego, zarówno tego o znaczeniu lokalnym, jak i znajdującego się na terenie gminy dziedzictwa o znaczeniu dla kraju czy społeczności międzynarodowej (np. obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO). Po drugie, zadania jednostek samorządu terytorialnego wynikają z przypisanych im ustawowo kompetencji zawartych w ustawach szczegółowych, przede wszystkim ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2014, poz. 1446, z późn. zm.) oraz ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2016, poz. 778). Ustawy te nakładają na gminy obowiązki związane m.in. z prowadzeniem gminnej ewidencji zabytków, opracowywaniem programów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami czy planowaniem przestrzennym. Po trzecie, jednostki samorządu są nie tylko podmiotami odpowiedzialnymi za realizację zadań z zakresu administracji publicznej, ale są również właścicielami obiektów objętych ochroną. W wielu gminach, to właśnie władze samorządowe są właścicielami zabytków nieruchomych o największej wartości z punktu widzenia dziedzictwa kulturowego. Na koniec warto zauważyć, że również na władzach lokalnych w dużym stopniu spoczywać będzie odpowiedzialność za działania w sytuacjach kryzysowych, tworzących zagrożenie dla dóbr kultury znajdujących się na ich terenie.

Dziedzictwo kulturowe jako przedmiot ochrony

Właściwa ochrona dziedzictwa kulturowego wymaga dokładnego wskazania, co jest przedmiotem ochrony. Brak jednolitej i precyzyjnej terminologii jest elementem osłabiającym działanie instrumentów prawnych. Niestety polski ustawodawca wprowadzając w 2003 roku ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zastępującą ustawę o ochronie dóbr kultury (Dz.U. 1999, nr 98, poz. 1150) nie zadbał o kompleksowe i spójne uregulowanie tych kwestii. Choć Konstytucja RP (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, z późn. zm.) posługuje się w art. 6 ust. 1 pojęciem „dobro kultury”, nie jest ono zdefinio-

wane. Podobnie w przypadku terminu „dziedzictwo narodowe” przywołanego w art. 5, zgodnie z którym Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia prawa i wolności człowieka i obywatela, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. Ten brak jednolitości odzwierciedlają również dokumenty międzynarodowe, w tym wspomniana Konwencja w sprawie ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego – wprowadzająca do porządku prawnego termin „dziedzictwo kulturalne” oraz Konwencja Haska z 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego (Dz.U. 1957 nr 46, poz. 212) i Konwencja Paryska UNESCO dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury z 1970 r. (Dz.U. 1974 nr 20, poz. 106), która definiuje pojęcie „dobra kultury”.

Wskazane problemy wynikają przede wszystkim z faktu, że termin „dziedzictwo kulturowe” jest trudny do jednoznacznego zdefiniowania. Dodatkowym utrudnieniem jest wielość pojęć obejmujących swoim znaczeniem zagadnienia odnoszące się do dziedzictwa, takich jak: dobro kultury, dziedzictwo kultury, dziedzictwo kulturalne, dziedzictwo kulturowe czy zabytek. Jednocześnie pojawiają się głosy, że bogactwo terminologiczne może być postrzegane jako pozytywne świadectwo tego, jak ważną rolę dla współczesnych społeczeństw mają kwestie związane z ochroną zabytków, dziedzictwem, kulturą (Rouba, 2013, s. 22). Mimo tych dyskusji można przyjąć, że dziedzictwo kulturowe to zasób rzeczy nieruchomości i ruchomych wraz ze związanymi z nimi wartościami duchowymi uznawany za godny ochrony prawnej z punktu widzenia dobra społeczeństwa, jego rozwoju i przekazania go kolejnym pokoleniom, z uwagi na wartości historyczne, patriotyczne, naukowe, artystyczne czy religijne mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju (Pruszyński, 2001, s. 50).

Pierwsze dokumenty o charakterze międzynarodowym odnoszące się do prawnej ochrony dziedzictwa kulturowego czy dóbr kultury pojawiły się w XIX wieku. Towarzyszyły one podpisywaniu traktatów pokojowych i dotyczyły poszanowania dziedzictwa kulturowego w sytuacji konfliktów zbrojnych. Wynika to z faktu, że historycznie patrząc, początkowo prawo chroniło dobra kultury na wypadek wojny, a pierwsze międzynarodowe konwencje odnoszące się do ochrony w czasie pokoju pojawiły dopiero w XX wieku (Łukaszczyk, 2009, s. 46; Przyborowska-Klimczak, 2011, s. 18). Obecnie regulacje traktatowe o zasięgu globalnym i regionalnym są bardzo rozbudowane i obejmują różne rodzaje dziedzictwa – dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe, dziedzictwo materialne i niematerialne, dziedzictwo archeologiczne, podwodne czy dziedzictwo cyfrowe.

Ratyfikowane przez Polskę konwencje międzynarodowe odnoszące się do problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego wskazują, że wdrożenie ich zapisów następować ma w zgodzie z zasadami konstytucyjnymi i organizacją administracyjną właściwą poszczególnym krajom, z zaznaczeniem roli zasady subsydiarności czy uwzględnieniem Europejskiej Karty Samorządu Lokalnego. Implikuje to istotną rolę jednostek samorządu terytorialnego w tworzeniu i realizowaniu polityki ochrony dziedzictwa kulturowego.

Choć dokumenty międzynarodowe postrzegają ochronę dziedzictwa kulturowego bardzo szeroko, a z upływem czasu przedmiotem ochrony stało się dziedzictwo niematerialne, dziedzictwo cyfrowe czy różnorodność kulturowa, w Polsce podstawowym obiektem ochrony pozostają zabytki czyli dziedzictwo materialne. Zgodnie art. 6 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2014, poz. 1446, z późn. zm.) ochronie i opiece podlegają: zabytki nieruchomości (krajobraz kulturowy, układy urbanistyczne i ruralistyczne, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne), zabytki ruchome (dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła i sztuki użytkowej, numizmaty, pamiątki historyczne, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła) oraz zabytki archeologiczne.

Zadania samorządu gminnego w ochronie dziedzictwa kulturowego

Dziedzictwo kulturowe stanowi szczególnie zasób wspólnot lokalnych, regionów, państw czy wreszcie całej ludzkości. To również ważny element tożsamości i czynnik integracji społecznej. Jednak ochrona poszczególnych elementów dziedzictwa wiąże się z ograniczeniami, które mogą być postrzegane jako przeszkoda w planowaniu i zarządzaniu przestrzenią oraz utrudnienie w kreowaniu warunków rozwoju ekonomicznego i społecznego. Zachowanie najcenniejszych obiektów dziedzictwa jest nie tylko sprawą ich właścicieli, samorządów czy państw, gdyż dziedzictwo stanowi dobro całej ludzkości (Przyborowska-Klimczak, 2011, s. 10).

Zgodnie z art. 164 Konstytucji RP (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, z późn. zm.) gmina stanowi podstawową jednostkę samorządu. Tworzą ją mieszkańcy i zamieszkane przez nich terytorium. Każda zatem społeczność lokalna żyje w jakiejś konkretnej przestrzeni, sobie właściwym otoczeniu. Choć powstaje z mocy prawa i obecność faktycznych więzi tworzących wspólnotę nie jest elementem koniecznym do jej utworzenia, jej prawidłowe funkcjonowanie opiera się na odpowiednio ukształtowanych relacjach społecznych i związku z zajmowaną przestrzenią. Przestrzeń, w której funkcjonują wspólnoty lokalne, jest mieszanką składników naturalnych i kulturowych stanowiących łącznie dobro publiczne, szczególnie wartość czy wyjątkowy zasób. Bez względu na skalę i znaczenie poszczególnych składników tego dziedzictwa dostrzec można ich wpływ na jakość życia mieszkańców, wizerunek jednostki samorządu, rozwój społeczny i gospodarczy (Pawłowska, Swaryczewska, 2002, s. 9-10). Nie ma gmin pozbawionych dziedzictwa kulturowego, choć niewątpliwie potencjał poszczególnych wspólnot bardzo się różni. Trzeba jednak pamiętać, że wszystko, co nas otacza, jest w jakimś sensie dziedzictwem, jako świadectwo naszej cywilizacji i kultury. Jednocześnie prawo do konkretnego dziedzictwa mają ci, którzy poczuwają się do związków z nim, rozumieją potrzebę jego kultywowania i opieki (Pruszyński, 2001, s.47).

Dziedzictwo kulturowe stało się na przestrzeni stuleci wartością integrującą, budującą tożsamość narodową, ale również podmiotowość wspólnot lokalnych i regionalnych. Dla odbudowanego po 1990 r. samorządu terytorialnego dziedzictwo tworzy

fundament tożsamości lokalnej i źródło identyfikacji z lokalną społecznością. Dlatego troska o stan materialnych i niematerialnych dóbr kultury powinna przejawiać się w działaniach władz lokalnych i w aktywności samych mieszkańców. Mimo doniosłej roli dziedzictwa kulturowego w kształtowaniu autentycznej wspólnoty lokalnej katalog zadań samorządu gminnego związanych z jego ochroną nie jest rozbudowany. W ustawie o samorządzie gminnym (Dz.U. 2016, poz. 446, z późn. zm.) kwestia ta uregulowana została tylko poprzez wskazanie w art. 7 ust. 1 pkt 9, że do zadań w zakresie kultury należą także zadania w obszarze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Potwierdza to spostrzeżenie, że działania jednostek samorządu terytorialnego koncentrują się przede wszystkim na ochronie materialnego zasobu dziedzictwa kultury (Zeidler, 2007, s. 103).

Więcej o obowiązkach gmin w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2014, poz. 1446, z późn. zm.). Zgodnie z art. 4 ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej (zatem i administracji samorządowej) działań mających na celu m.in.: zapewnienie warunków umożliwiających trwałe zachowanie zabytków, ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek na wartości zabytków, udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu przestrzennym. Realizację tych celów zapewnić ma m.in. ustanowienie w art. 7 - czterech form ochrony zabytków, którymi są: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Najważniejszym instrumentem ochrony zabytków w Polsce jest wpis do rejestru zabytków. Zgodnie z art. 9 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wpisu do rejestru dokonuje wojewódzki konserwator zabytków z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu. Takim wnioskodawcą może być zatem jednostka samorządu, w posiadaniu której znajduje się zabytkowy obiekt. Obecnie jednostki samorządu są właścicielami około 20% zabytków nieruchomości (Rada Ministrów, 2014, s. 23-24). Niestety wyniki kontroli Najwyższej Izby Kontroli [NIK] (Najwyższa Izba Kontroli, 2016, s. 6) wskazały, że publiczni właściciele nieruchomości w sposób niedostateczny wykonywali obowiązki w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, czego efektem był bardzo zły stan kontrolowanych obiektów. Problemy z należytym realizowaniem zadań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego, w tym z wywiązywaniem się z obowiązków należących do właścicieli nieruchomości, zostały dostrzeżone w *Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami* (Rada Ministrów, 2014, s. 60), w którym wskazano konieczność merytorycznego wsparcia samorządu w tym obszarze poprzez utworzenie ogólnopolskiego portalu informacyjnego, szkoleń i warsztatów dla pracowników samorządowych czy pomocy w pracach nad opracowaniami studialno-dokumentacyjnymi.

Jednak podstawowym zadaniem gmin wynikającym z ustawy jest prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. Ewidencja zabytków prowadzona na szczeblu krajowym przez Generalnego Konserwatora Zabytków, na szczeblu województwa przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, a na poziomie gminy przez wójta, burmistrza,

prezydenta miasta, stanowi podstawę sporządzania programów opieki nad zabytkami na poszczególnych poziomach administracji publicznej. Jak wskazuje art. 22 ust. 5, w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, zabytki znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki wyznaczone przez wójta, burmistrza, prezydenta miasta. Szczegółowe kwestie reguluje Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestrów zabytków i ewidencji zabytków (Dz.U. 2011, nr 113, poz. 661). Tego zadania nie należy uznawać za mało istotne, jednak wyniki kontroli NIK, w pełni pokazują brak zrozumienia dla właściwego dokumentowania zabytków w Polsce. W poszczególnych województwach gminnej ewidencji zabytków nie posiadało od 20 do 72% gmin. Bezpośrednią konsekwencją tego stanu jest nieopracowanie przez gminy programów opieki nad zabytkami, których nie przygotowało od 68 do 97% gmin w poszczególnych województwach (Najwyższa Izba Kontroli, 2016, s. 10) Proces ochrony zabytków nie może się skutecznie odbywać bez stosownej dokumentacji. Ma to szczególne znaczenie w czasie pokoju, lecz jeszcze większe w czasie konfliktu zbrojnego, bowiem tylko pełna dokumentacja umożliwi ich rekonstrukcję bądź pomoże uzasadnić wnoszenie roszczeń o ich zwrot (Drewniacki, b.d., s. 2).

Ważnym narzędziem zarządzania lokalnym dziedzictwem powinny być tworzone w oparciu o gminną ewidencję zabytków programy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, których kwestię reguluje art. 87 ust. 1 i 2 ustawy (Dz.U. 2014, poz. 1446, z późn. zm.). Sporządzane na okres czterech lat na wszystkich szczeblach samorządu mają na celu: włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, łączenie uwarunkowań ochrony zabytków i krajobrazu z uwarunkowaniami ochrony przyrody, zahamowanie procesu degradacji zabytków i poprawę stanu ich zachowania, wyeksponowanie poszczególnych zabytków i walorów krajobrazowych, zwiększanie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych, określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków czy wspieranie inicjatyw służących zwiększaniu środków finansowych na opiekę nad zabytkami (Rouba, 2013, s. 111). Także w tym aspekcie zakres zaniedbań władz lokalnych jest ogromny. Spośród skontrolowanych w 2015 roku gmin jedynie 30% posiadało aktualne programy. Jednak nawet w tych przypadkach przygotowane dokumenty nie zawierały wymiernych wskaźników realizacji zakładanych celów (Najwyższa Izba Kontroli, 2016, s.12). Programy ochrony zabytków mogą stanowić ważny element polityki samorządowej inicjujący i wspierający ochronę dziedzictwa kulturowego oraz jego promocję. Praktyka pokazuje, że ten instrument nie ma istotnego znaczenia. Wojewódzcy konserwatorzy zabytków, mimo wiedzy o skali zjawiska, nie zostali wyposażeni w narzędzia umożliwiające im mobilizowanie czy wręcz przymuszanie władz lokalnych do opracowania programów ochrony zabytków. Nie oznacza to jednak, że samorządy nie podejmują działań w tej sferze, gdyż wiele z nich mimo braku programów przeznacza środki na dotacje celowe na prace konserwatorskie, a w dokumentach strategicznych jednostek samorządu wykorzystanie dziedzictwa kulturowego stanowi ważny aspekt rozwoju.

Kolejnym obszarem aktywności gmin związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej, przede wszystkim

w drodze uchwalania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Artykuł 18 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2014, poz. 1446, z późn. zm.) wskazuje, że zarówno studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, jak i miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, muszą uwzględniać stan dziedzictwa kulturowego i ochronę zabytków. Ponadto od przyjęcia tzw. „ustawy krajobrazowej” (Dz.U. 2015, poz. 774, z późn. zm.) w studium uwarunkowań powinny być brane pod uwagę rekomendacje i wnioski umieszczone w audycie krajobrazowym lub wskazania przez audyt granic krajobrazów priorytetowych, a w przypadku planów miejscowych – muszą one obowiązkowo określać zasady kształtowania krajobrazu oraz ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych. Zmiany te są realizacją zapisów Europejskiej Konwencji Krajobrazowej (Dz.U. 2004, nr 14, poz. 98).

Zgodnie z art. 3 ust. 1 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2016, poz. 778, z późn. zm.) uchwalenie planu zagospodarowania przestrzennego stanowi zadanie własne gminy. O ile jednak przygotowanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego jest zadaniem obligatoryjnym, o tyle uchwalenie planu zagospodarowania przestrzennego ma charakter fakultatywny. Fakt ten ma istotne negatywne konsekwencje, ponieważ to właśnie plan zagospodarowania przestrzennego określający przeznaczenie terenów, rozmieszczenie inwestycji publicznych oraz określający sposób zagospodarowania i warunki zabudowy, w tym obszary ochrony konserwatorskiej, stwarza szanse właściwej ochrony zabytków nieruchomych znajdujących się terenie gminy. Według danych GUS w 2015 r. miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego pokrywały ponad 22 tys. km², co stanowi zaledwie jedną trzecią powierzchni wskazanej do objęcia planami w przyjętych studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (67 tys. km²) (Bank Danych Lokalnych, 2016).

Szczególną kompetencją gminy w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest możliwość tworzenia na jej terenie parku kulturowego. Po kilkunastu latach od uchwalenia ustawy o ochronie zabytków trudno już mówić, że park kulturowy to nowa instytucja prawna, choć jest najmłodszą formą ochrony zabytków (Lipińska, 2011, s. 16), ustanowioną w 1990 r., w celu ochrony krajobrazu kulturowego – w formie ustanawianych stref ochrony konserwatorskiej, rezerwatów i parków kulturowych (Zalasińska, 2010, s. 115). Wydaje się jednak, że jako forma ochrony zabytków, park kulturowy słabo zaistniał zarówno w świadomości władz lokalnych, jak i lokalnych społeczności. Do tej pory powstało 30 parków kulturowych – 29 utworzonych przez gminy i jeden przez związek gmin (Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2016), co przy liczbie prawie 2500 gmin oznacza, że na zastosowanie takiej formy ochrony dziedzictwa zdecydowało nieco ponad 1% z nich.

Warto zaznaczyć, że tworzenie parków kulturowych jest wyłączną kompetencją gmin pozwalającą na realizację zasady subsydiarności w ochronie dziedzictwa kulturowego (Zeidler, 2007, s. 155). Zgodnie z art. 16 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2014, poz. 1446, z późn. zm.) w ramach parków ochronie podlega krajobraz kulturowy oraz wyróżniające się krajobrazowo tereny z zabytkami

nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Utworzenie parku kulturowego nakłada na jednostkę samorządu pewne obowiązki, w tym: sporządzenie planu ochrony parku kulturowego czy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszarów parku (art. 16 ust. 3 i 6). Park kulturowy przestawia wartość, jako całość i nie jest wymagane, by na jego terenie znajdowały się obiekty zabytkowe (Zeidler, 2010, s. 249). Jednak w praktyce na terenie wszystkich parków kulturowych istniejących w Polsce znajdują się obiekty wpisane do rejestru zabytków. Park kulturowy tworzony jest przez radę gminy w drodze uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 16 ust. 1). Zgodnie z art. 17 ust. 1 u.o.z. na terenie parku lub jego części ustanowione mogą być zakazy i ograniczenia dotyczące: działalności przemysłowej, rolnej, handlowej czy usługowej prowadzenia robót budowlanych, zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych, zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, składowania lub magazynowania odpadów. Gmina może zatem w sposób elastyczny kształtować instrumenty ochrony w ramach parku kulturowego, ograniczając się do wąskiego katalogu zakazów lub regulując ją kompleksowo, poprzez wprowadzenie ograniczeń w sferze prowadzenia robót budowlanych, działalności usługowej, umieszczania nośników reklamowych i informacji wizualnej czy instalowania urządzeń na elewacjach budynków.

Wskazywanym w literaturze problemem jest konkurencyjność ochrony w ramach parku kulturowego względem wprowadzanych równolegle form ochrony przyrody. Bardzo często obszary o szczególnych walorach krajobrazowych łączą w sobie wartości przyrodnicze i kulturowe, a brak spójności między przepisami regulującymi ochronę zabytków i ochronę przyrody staje się źródłem konfliktów (Michalak, Ginter, 2016, s. 130). Prawo do współdecydowania o losach miejsca, w którym się żyje jest jednym z podstawowych praw człowieka, a decyzje dotyczące ochrony dziedzictwa bezpośrednio wpływają na życie mieszkańców. Dlatego podejmowanie działań w zakresie ochrony dziedzictwa bez współdziałania mieszkańców nie sprzyja ich skuteczności, a niekiedy prowadzi do poważnych konfliktów. Doświadczenia pokazują, że same zapisy porządkujące nie zmieniają stanu rzeczy, ponieważ potrzebna jest przede wszystkim przemyślana strategia informacyjna i edukacja (Zelewski, 2016, s. 9). Konstatacja zawarta kilka lat temu w *Raporcie na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989* (Purchla, 2008, s. 49) wydaje się nadal aktualna. Narzędzie zarządzania krajobrazem w postaci kulturowego nie funkcjonuje zgodnie z oczekiwaniami, nawet jeśli rekomendacje administracji szczebla regionalnego wskazują zasadność tworzenia parków kulturowych na terenie danego województwa.

Ochrona dziedzictwa kulturowego na poziomie gminy określona jest przede wszystkim katalogiem zadań zadania własnych, ale jednostki samorządu realizują także zadania zlecone z tego obszaru. Dlatego warto w tym miejscu wspomnieć o jeszcze jednej formie decentralizacji wskazanej w art. 96 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków (Dz.U. 2014, poz. 1446, z późn. zm.), jaką jest powierzanie w drodze porozumienia, niektórych uprawnień z zakresu właściwości wojewody (w tym wydawania decyzji administracyjnych), gminom i powiatom. Przez 10 lat funkcjonowania ustawy zawarto 65 takich

porozumień, na mocy których działają samorządowi (miejscy lub powiatowi) konserwatorzy zabytków. Zarówno zakres kompetencji, jak i sposób formalnego umocowania konserwatorów, bardzo się różnią. Widoczna jest dowolność w sposobie powoływania i obszarze stawianych im wymagań. Jedynie województwo pomorskie, w którym zawarto najwięcej porozumień, zdecydowało się na ujednoczenie zakresu kompetencji przekazywanych samorządowym konserwatorom zabytków. Niemniej jednak stanowić mogą oni znaczące odciążenie w realizacji zadań państwowej służby ochrony zabytków. W istotny sposób wpływają bowiem na działania organów pierwszej instancji w postępowaniu administracyjnym, ponieważ 20-25% wszystkich aktów administracyjnych jest wynikiem ich bieżącej działalności (Rada Ministrów, 2014, s. 14-15). Choćby z tego względu postulat powołania samorządowych służb ochrony zabytków ma wielu zwolenników (Zeidler, 2009, s. 44-45).

Nowe instrumenty ochrony dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym

Ewolucja koncepcji ochrony dziedzictwa kulturowego od działań skupiających się na ochronie poszczególnych zabytkowych obiektów, poprzez obejmowanie nią całych zespołów budynków, a ostatecznie również ich otoczenia i krajobrazu kulturowego znalazło odzwierciedlenie w ustawie o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, nazywanej „ustawą krajobrazową” (Dz.U. 2015, poz. 774, z późn. zm.). Choć ustawa nie tworzy nowych form ochrony prawnej, akt ten daje dwa nowe narzędzia służące ochronie krajobrazu, które mogą mieć zastosowanie do ochrony dziedzictwa kulturowego:

1. możliwość uchwalania zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń połączone z prawem do pobierania nowej opłaty, tj. opłaty reklamowej.
2. przygotowanie przez samorząd województwa, dla całego jego obszaru, audytu krajobrazowego co najmniej raz na 20 lat.

Pierwszy z instrumentów daje gminom możliwość podejmowania działań, które prowadzić mają do uporządkowania chaosu estetycznego w gminach, wywołanego nadmiarem reklam w przestrzeni publicznej. Zjawisko to szczególnie zagraża zabytkowym centróm miast, w tym miastom o wyjątkowych walorach historycznych. Trudno bowiem nie zgodzić się z tezą, że stan przestrzeni miejskich w Polsce oraz innych zabytkowych miejsc, w znaczący sposób odbiega od zamysłu towarzyszącego ustawodawcy podczas uchwalania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zagospodarowania przestrzennego czy ochrony przyrody (Rouba, 2011, s. 126).

Nowelizując ustawę o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym „ustawa krajobrazowa” wprowadziła możliwość przyjęcia przez radę gminy uchwały w sprawie zasad sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, czyli tzw. „uchwały krajobrazowej” (Zelewski, 2016, s. 10). Najważniejszym

aspektem są bez wątpienia uprawnienia związane z wpływem na rozmiary i charakter reklam w gminie. W tej kwestii gminy dysponują znaczną swobodą – włącznie z całkowitym zakazem umieszczania tablic i urządzeń reklamowych, przy czym uchwała w tej sprawie musi uwzględniać ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru (z ich otoczeniem), ochronę zabytków wpisanych do ewidencji gminnej i wnioski i rekomendacje z audytów krajobrazowych. Zgodnie z art. 17a ust.1 i 2 oraz 17b ust. 1 znowelizowanej ustawy o podatkach i opłatach lokalnych (Dz.U. z 2016, poz. 716) gmina uzyskała możliwość wprowadzenia opłaty reklamowej od umieszczanych na terenie gminy tablic i urządzeń reklamowych. Z wprowadzeniem opłaty związana jest także możliwość wymierzenia decyzją wójta (burmistrza, prezydenta miasta) kary pieniężnej za umieszczanie reklam niezgodnie z podjętą uchwałą. Przygotowanie uchwały krajobrazowej jest zadaniem fakultatywnym gminy, a motywacją do działań porządkujących przestrzeń publiczną ma być możliwość uzyskania przez samorząd gminny dodatkowych dochodów. Podsumowując, ustawa daje nie tylko szansę ograniczenia czy wręcz wyeliminowania reklam na części obszaru gminy, ale także możliwość nałożenia kary na podmioty nie realizujące jej zapisów. Dodatkowo ustanawia nowe źródło dochodów, co przy sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego, może motywować je do ustanawiania ograniczeń w tej sferze.

Natomiast przepis o wskazywaniu przez samorząd województwa w audycie krajobrazowym granic i lokalizacji parków kulturowych nie będzie zapewne służył jedynie ich ewidencji. Być może podejmą one bardziej aktywną rolę w procesie ich tworzenia przez szczegółowe rekomendacje i wdrażanie mechanizmów zachęcających gminy do ustanawiania parków na swoim obszarze. Kształt dotychczasowych unormowań nie integrował działań poszczególnych szczebli samorządu i nie przyczyniał się do skutecznej ochrony dziedzictwa. Trudno natomiast przesądzać, czy nowe regulacje zwiększą w istotnym stopniu skuteczności instrumentów ochrony i wpłyną w widoczny sposób na dynamikę współpracy, choćby w aspekcie tworzenia nowych parków kulturowych.

Mimo, że od wejścia w życie ustawy krajobrazowej minął dopiero rok, część gmin zdecydowała się na podjęcie prac nad przygotowaniem uchwał krajobrazowych. Uchwały w sprawie przygotowania projektu uchwały ustalającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabarytów, standardów jakościowych oraz rodzajów materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane przyjął samorząd Wrocławia i Krakowa. Oba miasta, utworzyły już na swoim obszarze parki kulturowe i od kilku lat sukcesywnie walczą o pozytywne zmiany przestrzeni publicznej (Kozioł, 2016).

Zadania gmin w czasie konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Analiza regulacji odnoszących się do ochrony dziedzictwa kulturowego wskazuje, że zdecydowana większość z nich stworzona została na czas pokoju. Jednak największe zniszczenia dotyczą dziedzictwa kulturowe w czasie konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych. Konwencja haska o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbroj-

nego, która miała być międzynarodowym instrumentem ochrony dziedzictwa przed działaniami wojennymi, była wielokrotnie łamana od czasu jej przyjęcia, a obecnie dziedzictwo kulturowe jest jeszcze bardziej narażone na degradację, stając się np. narzędziem w rękach Państwa Islamskiego (ISIS) (Sabaciński, 2015, s. 56). Zgodnie z Konwencją haską, ochronie podlegają dobra kulturalne i miejsca kultu religijnego, które są obiektami o charakterze cywilnym i jako takie nie mogą stać się obiektem ataków i represaliów w czasie konfliktów zbrojnych. Ochrona dóbr kultury nie ogranicza się do czasu trwania konfliktu, ponieważ konwencja w art.3 zobowiązuje państwa-strony konwencji do przygotowania w czasie pokoju opieki nad dobrami kulturalnymi położonymi na ich terytorium wobec dających się przewidzieć następstw konfliktu zbrojnego (Dz.U. 1957, nr 46, poz. 212).

Podstawowym aktem prawnym regulującym zadania organów władzy publicznej, w tym organów samorządu terytorialnego, na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego jest ustawa o powszechnym obowiązku obrony (Dz.U. 2016, poz. 1534). Zgodnie z art. 137 obrona cywilna ma celu m.in. ochronę ludności, zakładów pracy i urządzeń użyteczności publicznej, dóbr kultury. Szczegółowe zadania szefów obrony cywilnej gmin, powiatów i województw określono w Rozporządzeniu Rady Ministrów w sprawie szczegółowego zakresu działania Szefa Obrony Cywilnej Kraju, szefów obrony cywilnej województw, powiatów i gmin (Dz.U. 2002, nr 96, poz. 850). Wśród zadań tych wymienia się planowanie i zapewnienie ochrony oraz ewakuacji dóbr kultury i innego mienia na wypadek zagrożenia zniszczeniem.

Najbardziej precyzyjnie organizację i sposób ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych w jednostkach organizacyjnych posiadających zabytki oraz na poszczególnych stopniach administracji wskazuje Rozporządzenie Ministra Kultury w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. 2004, nr 212, poz. 2153). Zgodnie z §1 ust. 1 ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu uratowanie ich przed uszkodzeniem, zniszczeniem lub zaginięciem. Dokumentem określającym stan zasobu podlegającego ochronie, przewidywane zagrożenia, zamiar działania, sposób realizacji oraz niezbędne siły i środki oraz czas i koszty, jest plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, przygotowywany odpowiednio na szczeblu: jednostki organizacyjnej będącej w posiadaniu zabytku, gminy, powiatu, województwa i kraju. Samorządowy plan ochrony zabytków dla każdego ze szczebli, sporządza się dla przewidywanych i realnych zagrożeń, takich jak: pożar, powódź, wichura, katastrofa budowlana, awaria techniczna, demonstracje i rozruchy uliczne, atak terrorystyczny i konflikt zbrojny (§3 ust. 2). Zawiera on również informacje niezbędne do realizacji prac przygotowawczych oraz sprawnego zarządzania ochroną, wykaz osób uprawnionych do podejmowania decyzji i kierowania ochroną, wskazanie sposobu przepływu informacji. W przypadku gminy organem odpowiedzialnym za opracowanie gminnego planu ochrony zabytków jest wójt, burmistrz, prezydent miasta, a przygotowany dokument podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem

zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze powiatu (§4 ust. 2). Plany ochrony zabytków stanowią integralną część planów obrony cywilnej i podlegają corocznej aktualizacji. Ze względu na dobro obiektów o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa narodowego części planów zawierające informacje dotyczące sposobu zabezpieczenia zabytków podlegają ochronie.

Przywoływane rozporządzenie uzupełnione zostało instrukcją przygotowania i realizacji planów ochrony zabytków, która pozwala lepiej zrozumieć zadania stawiane podmiotom odpowiedzialnym za ich opracowanie i ewentualne wykonanie. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowych stanowi bowiem podstawowy dokument, będący określoną koncepcją działania kierownika jednostki organizacyjnej czy organu administracji samorządowej danego szczebla. Gminny plan ochrony zabytków składa się z części opisowej i graficznej. Pierwsza zawiera m.in. charakterystykę zasobów i rozmieszczenia zabytków, przewidywane zagrożenia oraz sposoby ochrony, wykaz zabytków nieruchomości zawierający ważniejsze elementy podlegające zabezpieczeniu, wykaz jednostek chroniących zabytki ruchome na miejscu lub w razie ewakuacji, sposoby informowania o stratach, zestawienie prac dokumentacyjnych i konserwatorsko-zabezpieczających w razie wystąpienia szkód. W części graficznej przedstawia się rozmieszczenia zabytków ruchomych, rozmieszczenie jednostek organizacyjnych posiadających zabytki ruchome, rodzaje i rejony zagrożeń, stanowiska kierowania. Należy zauważyć, że tak przygotowany plan powinien uwzględniać inne dokumenty strategiczne i planistyczne przygotowywane na szczeblu lokalnym, w tym przede wszystkim gminny plan zarządzania kryzysowego, identyfikujący zagrożenia i ryzyko ich wystąpienia, zadania i obowiązki uczestników zarządzania kryzysowego, zestawienie sił i środków planowanych do wykorzystania w sytuacjach kryzysowych.

Podsumowanie

Jak wskazano w *Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, (Rada Ministrów, 2014, s. 8) zagadnieniem priorytetowym w obszarze ochrony zabytków jest zwiększanie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego w na rzecz ochrony zabytków. Jednocześnie ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustawa krajobrazowa i inne akty prawne nakładają na samorząd gminny szeroki zakres obowiązków związanych głównie z prowadzeniem gminnej ewidencji zabytków, opracowaniem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, tworzeniem parków kulturowych, opracowywaniem programów opieki nad zabytkami i planów ich ochrony na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Rolę gmin w dbaniu o dziedzictwo kulturowe wzmocniła również możliwość wprowadzania ograniczeń w umieszczaniu reklam w przestrzeni publicznej, co ma doniosłe znaczenie dla krajobrazu kulturowego miejsc o istotnych walorach historycznych.

Powstaje zatem pytanie, jak jednostki samorządu wywiązują się z nałożonych na nie zadań. Stosunkowo najlepiej przebiega realizacja zadań o charakterze obligatoryjnym.

Ale i w tym przypadku zaobserwować można duże zróżnicowanie. Właściwie wszystkie gminy posiadają obligatoryjny dokument, czyli studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Gorzej przedstawia się sytuacja w przypadku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, których uchwalenie ma charakter fakultatywny, a które powinny stanowić podstawę wydawania decyzji o warunkach zabudowy. Opracowywanie programów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, jest zadaniem własnym jednostki samorządu, ale jak wykazała kontrola NIK, odsetek gmin posiadających ten dokument waha się w poszczególnych województwach od 3 do 34% (Najwyższa Izba Kontroli, 2016, s. 10). Podobnie niekorzystnie przedstawia się to w przypadku obowiązkowego zadania prowadzenia gminnej ewidencji zabytków. Nie powinien zatem dziwić brak zainteresowania ze strony gmin możliwością tworzenia parków kulturowych, jeśli tak przebiega realizowanie zadań o dużo większym znaczeniu dla ochrony dziedzictwa kulturowego.

W przygotowanym już prawie 10 lat temu *Raporcie na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989* (Purchla, 2008, s. 27) wskazano szacunkową wartość nakładów na konserwację, restaurację, rekonstrukcję i amortyzację wszystkich zabytków wpisanych do rejestru – w kwocie 163 mld zł i zabytków ruchomych poza muzeami – w kwocie 171 mld zł. Nawet jeśli sumy te opierają się na bardzo ogólnych wyliczeniach, pokazują skalę potrzeb polskiego dziedzictwa kulturowego, i to tylko w odniesieniu do dziedzictwa materialnego. W tej sytuacji informacja o wydatkach z budżetu państwa na kulturę, które w latach 2007–2015 wzrosły z 1,3 mld do prawie 2 mld rocznie (co stanowiło odpowiednio od 0,5 do 0,6% wydatków budżetu państwa) (GUS, 2016, s. 32–33) uświadamia skalę niedofinansowania tej sfery. W latach 2007–2015 na kulturę wydano z budżetu państwa 14 mld zł, z czego 1,2 mld na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. Analiza wydatków jednostek samorządu terytorialnego również wypada niekorzystnie. Samorząd przeznaczal na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego w latach 2007–2015 od 3,5 do 3,9% wszystkich swoich wydatków, co dawało od 4,6 do 6,9 mld zł rocznie, a we wskazanym okresie – 58 mld zł. Jednak ochrona zabytków stanowiła zaledwie 6% tych środków (GUS, 2016, s. 40–42). Bez zmiany myślenia o roli dziedzictwa dla państwa i społeczeństwa, a przede wszystkim bez zwiększenia środków przeznaczanych na ochronę dziedzictwa będących w dyspozycji administracji rządowej i jednostek samorządu, realizowanie zadań ochrony i opieki nad zabytkami nadal napotykać będzie na znaczące utrudnienia.

Bibliografia

- Bank Danych Lokalnych. (2016). Pobrano 17 listopada 2016, z: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica>.
- Drewniacki, D. (b.d.). Prawne i organizacyjne aspekty ochrony zabytków (dóbr kultury) na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (szczególnych zagrożeń) w prawie polskim. Pobrano 17 listopada 2016, z: http://www.mkidn.gov.pl/modules/download_gallery/dlc.php?file=58&id=1329728010&sid=1059.

- Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji 20 października 2000 r. Dz.U. 2004, nr 14, poz. 98.
- GUS. (2016). *Finanse kultury w latach 2007-2017*. Kraków. Pobrano 30 grudnia 2016, z: http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5493/7/1/1/finanse_kultury_w_latach_2007_2015.pdf.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.. Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, z późn. zm.
- Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. Dz.U. 1974, nr 20, poz. 106.
- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r. Dz.U. 1957, nr 46, poz. 212.
- Konwencja w sprawie ochrony dziedzictwa naturalnego i kulturalnego przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji. Dz.U. 1976, nr 32, poz. 190.
- Kozioł, M. (2016). Zakaz grodzenia osiedli i park kulturowy w całym mieście? W: *Gazeta Wyborcza* [wyd. Wrocław], z dnia 15 września. Pobrano dnia 17 listopada, z: <http://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/1,35771,20693812,zakaz-grodzenia-osiedli-i-park-kulturowy-w-calym-miescie.html>.
- Lipińska, I. (2011). *Turystyka dziedzictwa kulturowego – wybrane aspekty ochrony prawnej parku kulturowego*, *Turystyka Kulturowa*, 3, s. 14–27. Pobrano 17 listopada 2016, z: http://www.turystykakulturowa.org/pdf/2011_03_02.pdf.
- Łukaszuk, L. (2009). *Międzynarodowa ochrona dóbr kultury*. W: T. Gardocka, J. Sobczak (Red.), *Prawna ochrona dóbr kultury* (s. 46-59). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Michalak, A., Ginter, A. (2016). *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Najwyższa Izba Kontroli. (2016). *Informacja o wynikach kontroli. Współdziałanie wojewódzkich konserwatorów zabytków oraz jednostek samorządu terytorialnego*. Warszawa. Pobrano 17 listopada 2016, z: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,10533,vp,12862.pdf>.
- Narodowy Instytut Dziedzictwa. (2016). *Lista parków kulturowych*. Pobrano 17 listopada 2016, z: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Parki_kulturowe/Zestawienie_parkow/miejsc.php?ID=30.
- Pawłowska, K., Swaryczewska, M. (2002). *Ochrona dziedzictwa kulturowego. Zarządzanie i partycypacja społeczna*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Pruszyński, J. (2001). *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, T. 1. Kraków: Zakamycze.
- Przyborowska-Klimczak, A. (2011). *Rozwój ochrony dziedzictwa kulturalnego w prawie międzynarodowym na przełomie XX i XXI wieku*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Purchla, J. (Red.). (2008). *Raport na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, Kraków. Pobrano dnia 17 listopada 2016, z: [http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportDziedzictwo/dziedzictwo_raport_w_pelna\(1\).pdf](http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportDziedzictwo/dziedzictwo_raport_w_pelna(1).pdf).
- Rada Ministrów. (2014). *Uchwała nr 125/2014 Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2014 w sprawie przyjęcia „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”*. Pobrano 17 listopada 2016, z: http://bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20140818Krajowy_Program_Ochrony_Zabytkow_i_Opieki_nad_Zabytkami.pdf.
- Rouba, M. (2013). *Zadania władz publicznych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami w Rzeczypospolitej Polskiej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Dz.U. 2011, nr 113, poz. 661.

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 5 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Dz.U. 2004, nr 212, poz. 2153.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 czerwca 2002 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Szefa Obrony Cywilnej Kraju, szefów obrony cywilnej województw, powiatów i gmin. Dz.U. 2002, nr 96, poz. 850.
- Sabaciński, M. (2015). Dziedzictwo kulturowe jako narzędzie w rękach tzw. Państwa Islamskiego. W: Cenne, Bezcenne. Utracone, 3-4, s. 56-62. Pobrano dnia 17 listopada 2016, z: http://nimos.pl/upload/wydawnictwa/cenne_bezcenne_utracone/2015_2/Strony_56-62_SABACINSKI.pdf.
- Ustawa z dnia 12 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. Dz.U. 2016, poz. 446, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych. Dz.U. z 2016, poz. 716.
- Ustawa z dnia 15 lutego o ochronie dóbr kultury. Dz.U. 1999, nr 98, poz. 1150, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony. Dz.U. 2016, poz.1534.
- Ustawa z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dz.U. 2014, poz. 1446, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 23 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Dz.U. 2016, poz. 778.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu. Dz.U. 2015, poz. 774, z późn. zm.
- Zalasińska, K. (2010) *Ochrona zabytków*, Warszawa: LexisNexis.
- Zeidler, K. (2007). *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Zeidler, K. (2009) O właściwy kształt służby ochrony zabytków. W: T. Gardocka, J. Sobczak (Red.), *Prawna ochrona dóbr kultury* (s. 38-45). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Zeidler, K. (Red.). (2010). *Leksykon prawa ochrony zabytków*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Zelewski, D. (Red.). (2016). *Jak wykorzystać potencjał „ustawy krajobrazowej”*. *Instrumenty prawne i propozycje. Przewodnik dla samorządu gminnego*. Pobrano 17 listopada 2016, z: http://www.im.edu.pl/wp-content/uploads/2011/06/20160302_podrecznik.pdf.